

PRIKAZI I OSVRTI

Hrvatska drama u Bosni i Hercegovini od Matije Divkovića do danas

Veselko Koroman (1934., Radišići kod Ljubuškoga), suvremeni hrvatski književnik iz BiH, svoj književnoumjetnički, stvaralački dar svjedoči u kontinuitetu od preko pola stoljeća (prva objavljena pjesma “Suza”, 1953., a prva zbirka *Grad prema sjeveru*, 1957.) pišući pjesme, eseje, kritike, novele te putopise, jedan roman, a poznat je i kao vrstan antologičar što pokazuje objelodanjujući *Hrvatsku prozu Bosne i Hercegovine od Matije Divkovića do danas*, Mostar – Split – Međugorje, 1995. i *Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Šitovića do danas*, drugo, prošireno izdanje, Mostar – Split – Međugorje, 1996., a evo pred nama je i njegova treća antologija *Hrvatska drama u Bosni i Hercegovini od Matije Divkovića do danas* u izdanju Školske naklade Mostar, čiji je urednik prof. dr. sc. Šimun Musa.

Zapravo, riječ je o drami kao književnome rodu koji nastaje, stasava i zori u krilu hrvatske književne, odnosno hrvatske kulturne tradicije, počevši od dolaska prvih franjevac misionara krajem 13. stoljeća koji su odreda bili stranci. Njih nasljeđuju brojni domaći fratri koji za svoj ubogi puk drže propovijedi, ali isto tako u osobitim prigodama priređuju i pokoje crkveno skazanje (prikazanje) iz života svetaca u čijoj se žrtvi zrcali narodna patnja, ustrajnost, nada i uopće smisao postojanja. Od takvih dramskih oblika preko niza vrsta drame u kasnijim razdobljima pa sve do danas stvarani su manje ili više uspješni dramski tekstovi i izvođene njihove scenske predstave. Bez obzira na svjetonazor kršćanskoga srednjeg vijeka koji negativno tretira svjetovnu dramu, glumce i glumište uopće, uz crkvenu dramu u to doba postoji i svjetovna drama. Štoviše, u kasnome srednjem vijeku i po seoskim, a posebno po gradskim područjima izvode se profane (svjetovne) drame kao svojevrzne farse. Putujući zabavljači i glumci bili su vrlo osposobljeni u plesu, glazbi, cirkusnome žongliranju i uopće u glumačko-artističkoj djelatnosti. U arhivskim zapisima stoji da ti glumci – zabavljači, *buffoni*, nisu izvodili svoje priredbe samo za puk

nego i na dvorovima bosansko-humske vlastele (Kotromanići, Pavlovići, Kosače, sve do 1461.).

Poslije pada Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.) pod tursku vlast nestaje domaće vlastele, a i hrvatski se puk naglo i masovno iseljava. Sve veze sa zapadnom kulturom sustavno bivaju prekinute, a od tridesetak samostana ostaju samo tri (Kraljeva Sutjeska, Fojnica i Kreševo). Nasilna turska vlast u posvemašnjoj islamizaciji i orijentalizaciji dokida i svaki vid glumišta, gotovo sve do polovice 19. stoljeća, s iznimkom orijentalnih, podomaćenih marionetskih igara zvanih *karadžoz* koje su bile zatvorenoga tipa i u kojima je zabranjeno i gledanje i sudjelovanje kršćanskomu puku.

Autor ističe kako je prvi pravi poznati dramski pisac u Bosni i Hercegovini Matija Divković te navodi njegova zanimljiva dijalogizirana ostvarenja, a zatim spominje Stjepana Margitića Markovca koji se kao i njegov prethodnik služi bosanicom i koji također piše dramske tekstove. Te drame nemaju pučkoga humora, a odlikuje ih barokna kićenost, patetičan ton, kao i idejnost katoličke obnove.

Poslije toga, u doba prosvjetiteljstva koje nije uhvatilo dubljega korijena u Bosni i Hercegovini, djeluje dvadesetak pisaca (teologa, filozofa, učitelja, prirodoslovaca), odreda franjevac, smještenih u ona spomenuta tri samostana, ali ni jedan od njih, koliko je poznato, nije ostavio ni jedan dramski tekst.

Zatim Koroman u svome Predgovoru govori o Hrvatskome narodnom preporodu koji se javlja 30-tih godina 19. stoljeća u Zagrebu, s jakim utjecajem i na hrvatski narod u BiH, a koji je zdušno primljen i s oduševljenjem i zanosom vođen osobito djelom I. F. Jukića, G. Martića, M. Nedića, M. Šunjića, P. Bakule, F. Milićevića, A. Kraljevića i drugih kulturnih pregaoca toga doba koji djeluju sve do početka 20. stoljeća.

Preporodni pisci, među kojima je većina franjevac, pišu pjesnička i prozna djela, a tek nekoliko svjetovnjaka objavljuje svojevrsne "dramske pokušaje". Autor spominje Ivana Lepušića, mladoga učitelja, i njegovu dramu *Majčin amanet* te Josipa Milakovića, također učitelja, i njegovu jednočinku *Snjegović*.

Utemeljenjem hrvatskih kulturno-umjetničkih udruga, kao što su Hrvoje u Mostaru i Trebević u Sarajevu, u njihovu će se okviru javiti amaterske kazališne družbe koje umiju katkada vrlo dojmljivo uprizoriti dramski tekst.

U to doba nastupaju u BiH (u Sarajevu i Mostaru) kazališne družbe iz Hrvatske, a što će pomno pratiti i poticati S. S. Kranjčević u svome časopisu *Nada*. Njegovom zaslugom osniva se i Kolo sarajevskih pisaca (njih 15), a Adalbert Kuzmanović, član te udruge i marljiv suradnik i suurednik *Nade*, piše uz ostala djela i zapažene drame. Tu su i Ante Jukić, Kosta Premužić i dr.

U doba Austro-Ugarske, posebno poslije 1908. godine, mnoga se nacionalna kulturno-umjetnička društva gase pa tako i Hrvoje u Mostaru s čim zamire i kazališni život Hrvata. Sada, pod utjecajem Njemačkoga kazališnog društva koje je usmjereno prema odnarođivanju, izvode se i na sceni Trebevića u Sarajevu odreda njemački dramski tekstovi, najčešće *farse* i *burleske*, a autor ističe da te predstave omogućuju preživljavanje glumcima, ali da nemaju negativan politički utjecaj jer Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba nastupa i na toj, a i na mostarskoj i tuzlanskoj teatarskoj sceni noseći sobom vidnu moć oblikovanja estetskoga ukusa gledatelja kao što čini i niz korisnih posljedica za nacionalno i kulturno jačanje hrvatskoga naroda.

Između dvaju ratova u BiH djeluje nekoliko dramskih pisaca od kojih Koroman ističe Rudolfa Maldinija, Stjepana Rocu, Gavru Ivu Turinu, Jakšu Kušana, te V. Š. Ilijić, F. B. Horvat, Andriju Kulijera i Vojmira Ćorića.

U razdoblju Drugoga svjetskog rata autor navodi Ružu Luciju Petelinovu za koju smatra da je u zaborav "namjerno potisnuta". Potom spominje i Mostarca Ivu Kljaju i njegovu dramu u rukopisu *Domaća sredina* koju završava 1945., u godini kada mu je i život nasilno okončan.

Nakon Drugoga svjetskog rata pa do 2005. godine, počevši od Ante Neimarevića, poznato je 50 hrvatskih dramskih pisaca koji su objavili (tiskano ili samo odigrano) oko 200 dramskih uradaka. Kada se tomu pridoda njih pedesetak što su rođeni i prije 1900. godine, a djelovali su u 20. stoljeću, onda je to 65 hrvatskih dramatičara koji su napisali ukupno

230 dramskih ostvarenja. Koroman te drame razvrstava na komedije, monodrame, radio-drame iznoseći i svoju vrijednosnu ocjenu, da bi zaključio kako “hrvatskoj dramskoj književnosti BiH 20. stoljeće donosi puno više trajno vrijednih dijela – nego prethodno”. Nakon 50-tih, pa sve do 70-tih godina 20. stoljeća javlja se avangardna drama, i tiskom objelodanjena i na sceni izvođena, koja prema Koromanu biva zapažena u Sarajevu, Zenici i Mostaru, nažalost bez većega utjecaja hrvatskih pisaca. U tome vremenu pišu R. Marušić, I. Kušan, T. Bakarić, a “potpuno neovisno od svega”, veli Koroman, piše svoje dijaloške tekstove Nikola Šop. Nakon toga slijedi Vinko Grubišić, hrvatski književnik u egzilu, a zatim Petar Miloš sa svojim humorističko-satiričnim opusom; poslije njega na smjeni stoljeća nastupa jedan od relativno mlađih dramatičara Darko Lukić (1962.) kao zapažen pisac.

Pročitavši antologiju *Hrvatska drama od Matije Divkovića do danas*, mogu reći da je “Predgovor” kao prvi dio knjige pisan uvjerljivo, jasno i prijamčivo, stilski dotjerano, metodološki utemeljeno, logički dosljedno, znanstvenički objektivno, s nizom ocjena, novih pogleda, prosudaba, zaključaka i obrazloženja nastalih u prožimanju istraživačke žedi i umjetničkoga zanosa. Pomno proučivši sva razdoblja u povijesti BiH, počevši od srednjega vijeka do danas, autor gradi jasnim, jednostavnim i jezgrovitim jezikom vjerodostojnu sliku kulturno-književne, poglavito hrvatske dramske tradicije u BiH, što je do sada prvi i jedinstven slučaj u povijesti naše književnosti.

U drugome dijelu, u izboru dramskih tekstova predstavljenih u povijesnome slijedu po autorima, Koroman je, lako je zaključiti, strpljivo kopao po knjižnicama bosanskih samostana, pismohranama, današnjim knjižnicama i knjižarama, ustrajno istraživao i znanstvenički strogo zaključivao, tankoćutno selektirao dramsku građu temeljito upućen u svoju temu, gradeći antologijski izbor hrvatske drame u BiH, a vodeći računa i o povijesno-kulturnoj uvjetovanosti, prosvjetiteljsko-preporodnoj, nacionalnoj značajci, ali i o književno-umjetničkim, estetskim dometima toga književnog roda što ga hrvatska književnost baštini u BiH.

Kao prvo, osobito zanimljivo, znalački fundirano, inventivno i inovativno djelo ovu antologiju *Hrvatska drama u Bosni i Hercegovini od Ma-*

tije Divkovića do danas, koja je nastajala u prožimanju bogate erudicije i odnjegovana umjetničkoga senzibiliteta, predlažem stručnim i znanstvenim krugovima i najširoj javnosti da je prihvate važnim činiteljem u afirmaciji nacionalne kulture, a njom će se svakako popuniti jedna praznina u povijesti hrvatske književnosti.

Šimun MUSA

Paradigma za međureligijski dijalog

Fra Iko SKOKO, *Specifičnost Mojsijeva, Budina, Konfucijeva, Isusova i Muhamedova komuniciranja*, Filozofski fakultet, Mostar, 2008.

Knjiga dr. sc. Ike Skoke *Specifičnost Mojsijeva, Budina, Konfucijeva, Isusova i Muhamedova komuniciranja* obaseže 253 stranice, s kazalom imena i pojmova. Tvrđoga je uveza. Autor je u djelo inkorporirao sedam grafikona koji prikazuju najvažnije suvremene modele komuniciranja. Građa je sustavno raspoređena u sedam međusobno povezanih poglavlja koja čine jedinstvenu i međusobno povezanu cjelinu. Izlaganje cjelokupne tematike slijedi uobičajenu strukturu pisanja znanstvenih radova koja se sastoji od triju dijelova: povijesno-teorijskoga, analitičkoga i perspektivnoga.

U povijesno-teorijskome dijelu rukopisa koncizno se predočuju glavne etape čovjekova općega napretka koji u stopu prati i razvoj njegove sposobnosti komuniciranja, izvode se osnovne komunikacijske zakonitosti te se predstavljaju najvažnije teorije komuniciranja (vjerske, pravne, retoričke, pragmatičko-biheviorističke itd.). Ovim jezgrovitim prikazom najsuvremenijih spoznaja iz opće komunikologije daje se opći okvir u kojemu će se odvijati središnja rasprava. Naime, pojmovnom raščlambom te preciznim određenjem kategorijalnoga korpusa zadaje se jedinstven uzorak po kojemu će se odvijati analiza Mojsijeva, Budina, Konfucijeva, Isusova i Muhamedova učenja. Taj se uzorak sastoji od pet konstitutivnih sastavnica: 1. temeljne poruke, 2. primatelji poruke, 3. mjesta komuniciranja, 4. kanali komuniciranja te 5. učinci komuniciranja.

U skladu s naznačenom strukturom u analitičkome se dijelu rada provodi empirijska analiza intrapersonalne i interpersonalne razine Mojsijeva, Budina, Konfucijeva, Isusova i Muhamedova komuniciranja. Istražujući poruke, subjekte, mjesta, kanale te učinke njihove komunikacije, autor detektira mnoge dodirne točke među njima, pogotovo s obzirom na sadržaj te tehniku prenošenja poruke. Također otkriva mnoge oblike

komunikacije koje su ova petorica velikana rabila, a koje je komunikologija etablirala tek u novije doba.

Na temelju učenja i životnih stavova spomenutih vjesnika velikih religija autor u “perspektivnome” dijelu izvodi deset općih načela koja vjernicima mogu poslužiti kao paradigma za međureligijski dijalog. Prema njegovu mišljenju jedino se prakticiranjem i promicanjem tih načela može uspostaviti društvo reda, rada i zdrave koegzistencije te se osigurati pravedan društveni poredak.

Koncepcijski i metodološki ova knjiga ima sve odlike znanstvenoga djela. Tako su je ocijenili i recenzenti dr. sc. Besim Spahić i dr. sc. Ivica Musić. Njezin naslov u cijelosti odražava sadržaj i bit tretirane tematike. Tema je originalna i nadasve aktualna. Do izražaja napose dolazi interdisciplinarni pristup, što ovo djelo čini zanimljivim stručnjacima iz različitih znanstvenih područja (komunikologije, teologije, filozofije, antropologije, sociologije itd.), ali i “običnim” čitateljima. Sve eksplikacije autor je znanstveno utemeljio. Njegove su postavke, zaključci i teorije primjereno obrazložene i argumentima potkrijepljene. Izlaganje je jednostavno, razumljivo, koncizno i sustavno. Tuđe spoznaje i stavovi na standardan su način citirane i povezane s odgovarajućim bibliografskim jedinicama. Rukopis ima 1148 podrubnih bilježaka. Pri izradbi spomenutoga rukopisa autor je rabio 162 bibliografske jedinice.

Uzevši u obzir sve navedeno, mišljenja sam da ovo djelo ima teorijsku i praktičnu vrijednost osobito na polju vjerske komunikacije. Riječ je o vrijednom prinosu razvoju religijskoga dijaloga posebice na nestabilnim područjima kao što je Bosna i Hercegovina.

Ivica Musić

Zlo oko

Šimun Šito ĆORIĆ, *Žuta neman zavist: Ili kako uspješnije izjedati sebe i druge*, FRAM-ZIRAL, Glas Koncila, Mostar – Zagreb, 2008.

Knjiga *Žuta neman* tvrdoga je uveza, opsega 128 stranica, srednjega proreda s naglašenim i u sam tekst precizno i ciljano utkanim mudrim izrekama te citatima iz svjetski priznatih izvora. Pozitivnu ocjenu o ovom djelu dali su recezenti prof. dr. Mirjana Krizmanić i dr. Josip Gracin. Zanimljiv izbor inozemne i domaće literature s različitih područja ljudskih umijeća, osobito znanstvenih disciplina poput psihologije, filozofije, književnosti, teologije, medicine i biologije, rezultirao je iscrpnom analizom i nesumnjivom edukacijom o glavnoj temi djela.

Autor je lapidarnim i lako čitljivim stilom obuhvatio čitavu lepezu ljudskih karaktera i time kao moguće čitatelje svoga djela pridobio oskudnije obrazovano pučanstvo jednako kao i ono većih znanstvenih apetita.

Knjiga se sastoji od “Uvoda”, u kojemu autor donosi kratak prikaz onoga o čemu će se u djelu pisati i to u obliku eksplikacije i savjeta, te pet opsegom približno jednakih poglavlja.

U prvome poglavlju naslova “U trajnoj zasjedi: monstrum ljudske povijesti” navodi se definicija zavisti s glavnim obilježjima i pojavnim oblicima, uz zanimljiv dodatak o zavisti kao genetskomu nasljeđu. Pri navođenju pojmova zavist u kontekstu svijesti i podsvijesti autor poseže za brojnom literaturom iz psihologije zajedno s rezultatima psiholoških istraživanja, da bi apostrofirao kako ova žuta neman nije uvijek transparentna. Da zavist i ljubomora nisu isto, najjezgrovitije je objašnjeno u rečenici: “Zavist pretpostavlja odnos između dvije osobe (zavidnik i onaj kom se zavidi), a ljubomora obuhvaća odnos između tri osobe.” Kako zavist djeluje na tjelesno zdravlje, autor je započeo opisivati u ovom poglavlju, ali je tu nit zadržao do kraja djela.

Drugo poglavlje pod naslovom “Izražajni oblici zavisti” posebnu pozornost pridaje nama najpoznatijim i svakodnevnim pojavama laži i klevete, tim teškim zlima ljudske unutarnjosti i narušenih ravnoteža u

međuljudskim odnosima. U ovome je poglavlju navedena sintagma “Zlo oko”. To je oko pobliže oslikano kao pogled koji ubija, pogled ispunjen mržnjom ili pogled pun zavisti. Tu se autor poziva i na Danteovu *Božansku komediju* stihom: “njima će žicom biti zašivene oči jer su njima počinili ‘štetu iz zavisti’”. Njemački filozof pesimizma Arthur Schopenhauer progovorio je o samilosti kao oprjeci bezglavoj, bezumnoj i besciljnoj pravolji koja vlada svijetom obavijenim Mayinim velom iluzije. Citirajući i Schopenhauera, autor upućuje na činjenicu kako se protiv zavisti i cinizma može boriti samilošću i empatijom, odnosno uživljavanjem u tuđe neuspjehe i patnje u kojima suosjećanje što nas pritom prati ima katarzu kao svoj proizvod.

Treće poglavlje naslovljeno je “Kako biti nesretan”. U njemu je riječ o zavisti u interakciji, o zavisti među spolovima, generacijama, braćom i sestrama, prijateljima, radnim kolegama i antagonistima, a ukazuje na činjenicu da to žutilo postoji na svim razinama ljudskih odnosa. Zavidnik koji drugomu nanosi štetu nužno je nanosi i samomu sebi. To je grijeh, kaže autor, za čiju se kaznu ne mora čekati Božji sud poslije smrti zato što zavidnik neizbježno kažnjava sam sebe već ovdje na zemlji. Zavidnik misli da se psihički zadovoljava svojom zloradosti, mržnjom i bijesom zbog tuđega uspjeha, ali njegova se žudnja time ne utažuje nego se multiplicira u svakoj sljedećoj prigodi. U svome filozofskom opusu Kvirin Vasilj naglašavao je kako biće jest ako je djelotvorno. Iz toga konzekventno slijedi da je biće i odgovorno za svoje čine. Upravo s tom idejom završava ovo poglavlje: postoji odgovornost za djelovanje iz zavisti.

“Kako nadzirati vlastitu zavist” naslov je četvrtoga poglavlja koje daje različite naputke za oslobađanje od žutila zavisti koje nas od stvaranja svijeta dijabolično prati u stopu. Osim navedene empatije, protiv zavisti se borimo moralnim i općeljudskim vrijednostima, samokontrolom, simpatijom i zdravom duhovnošću, dakle – religijom. Da bi se zavist nadzirala, potrebno je imati stabilnu osobnost i vrijednost u sebi same te bez ikakva zla priznati i prihvatiti drugoga s njegovim vrlinama koje sami ne posjedujemo, ali ih želimo. Prihvatljiv izlaz iz okova zavisti jest kršćanski ideal nezavidnosti. Jedna od zapovijedi Dekaloga nalaže:

Ne poželi kuće bližnjega svoga! Ne poželi žene bližnjega svoga; ni sluge njegova, ni sluškinje njegove, ni vola njegova, ni magarca njegova, niti išta što pripada bližnjemu tvome!

Težak je put borbe protiv zavisti. Njime treba ići ustrajno i mudro. Da bismo iz te borbe izišli kao pobjednici, naše ponašanje, misli i dušu treba ponajprije preispitati, naše zavidnosti treba priznati te im se nakon toga othrvati. Time inspiriran, autor svomu čitateljstvu na kraju djela, u petome poglavlju s naslova "Sami ocijenite vlastitu zrelost i zavist", pruža mogućnost preispitivanja vlastitih stupnjeva zrelosti i spremnosti na djelovanje iz zavisti jer *čovjek sve mjeri, a sebe ne želi da izmjeri!*

Konciznom interpretacijom zavisti autor je uspješno isprepleo metodičku, pedagošku i znanstvenu formu teksta koja će bez sumnje biti od velike koristi širokoj čitateljskoj publici.

Ita LUČIN